

Árni Pétur Árnason

4. maí 2023

Umsögn um 938. mál, Frumvarp til laga um breytingu á lögum um opinber skjalasöfn, nr. 77/2014

Berist hæstvirtri allsherjar- og menntamálanefnd Alþingis.

Undirritaður er menntaður sagnfræðingur, fyrrverandi starfsmaður Héraðsskjalasafns Kópavogs (hér eftir HssK) og núverandi fulltrúi í Lista- og menningarráði Kópavogs, sem hefur verið stjórn HssK frá því að sjálfstæð stjórn þess var lögð niður árið 2014. Undirritaður harmar að ekki sé í frumvarpinu ákvæði um að sveitarfélög skuli gerða viðbragðsáætlun um flutning og björgun gagna þegar vá á borð við eldgos og jarðskjálfta boðar að. Gosið í Grindavík og sein viðbrögð Þjóðskjalasafns og skjalavarða í Grindavík, svo sem hlusta má á í þætti hlaðvarps Þjóðskjalasafns (Til skjalanna) um efnið en hann má t.d. finna á Spotify, vekja áhyggjur af því sem gæti orðið ef fresturinn til björgunar gagna er naumur. **Því leggur undirritaður til að sveitarfélögum verði gert skylt í samráði við Þjóðskjalasafn að setja sér viðbragðsáætlun um flutning og björgun gagna, sem varðveitt eru í héraðsskjalasöfnum, á bæjarskrifstofum, og í öðrum stofnunum sveitarfélags, þegar vá steðjar að.**

1. gr.

Nokkur atriði eru athugaverð við fyrstu grein frumvarps. Fyrir það fyrsta er sá farvegur sem niðurlagning héraðsskjalasafns skyldi fara í óljós. Nokkuð mismunandi leiðir voru farnar í Reykjavík og Kópavogi um það hvernig skyldi leggja niður skjalasöfnin. Undirritaður þekkir ekki nógu vel til þeirrar leiðar sem farin var í Reykjavík en í Kópavogi var málið falið bæjarlögmanni sem hefur sinnt því ásamt bæjarritara í lokuðu ferli án samráðs við starfsmenn héraðsskjalasafnsins og lista- og menningarrád bæjarins, sem er sem áður segir stjórn safnsins. Þetta er að mati undirritaðs ótækt enda er sérfræðingum haldið utan ferlisins með þessari aðferð. Safnkostir héraðsskjalasafna eru í misgóðu ásigkomulagi en víst er að hvert einasta héraðsskjalasafn þarf og þyrfti að leggjast í mikla frágangs- og undirbúningsvinnu fyrir flutning safnkostsins í Þjóðskjalasafn. Einnig má við bæta að aðstoðarþjóðskjalavörður hefur séð um ferlið fyrir hönd Þjóðskjalasafns en lítið traust er milli hans og héraðsskjalavarða, eftir áralangar skyldingar þeirra á milli. Vera má að auðveldar hefði reynst að standa faglega að ferlinu ef persónur og leikendur væru aðrir en ljóst er að skýr, faglegur ferill hefði einfaldað málin mjög. **Undirritaður leggur því til að í lögnum verði kveðið á um að, þegar ákvörðun hafi verið tekin um að leggja niður héraðsskjalasafn, skuli sveitarfélag umsvifalaust gera aðgerða- og afhendingaráætlun safnkostsins í samráði við Þjóðskjalasafn.** Einnig þarf að skýra yfirumsjón niðurlagningar- og

Árni Pétur Árnason

4. maí 2023

Umsögn um 938. mál, Frumvarp til laga um breytingu á lögum um opinber skjalasöfn, nr. 77/2014

flutningsferlisins í lögnum. **Einnig leggur undirritaður til, að gefnu tilefni við niðurlagningu HssK, að sett verið ákvæði í lögum um að gera skuli sérstaka aðgerðaráætlun um hvernig staðið skuli að persónuvernd gagna í safnkosti.**

Undirritaður geri einnig athugasemd við þann þrönga stakk sem 1. gr. frumvarpsins sníður sveitarfélögum þar sem hún útilokar að héraðsskjalasafn sé lagt niður til að láta reksturinn renna inn í annað, svo sem þegar starfssemi héraðsskjalasafns eins sveitarfélags er færð inn í byggðasamlag. Þetta virðist klaufaleg villa og því furðar undirritaður sig á því að ekki hafi verið tekið tillit til athugasemda þessa efnis áður en frumvarpið kom til kasta þingsins. Hvað nú ef Garðabær, Hafnarfjörður og Kópavogur létu loks verða af því að stofna sameiginlegt héraðsskjalasafn, líkt og lengi hefur verið rætt? Samkvæmt frumvarpinu mætti það ekki, því Kópavogur yrði að afhenda Þjóðskjalasafni safnkost héraðsskjalasafns síns.¹ Nefndin hefur nú tækifæri til að leiðrétta þessa klaufavillu, enda hlýtur að teljast eðlilegt að sveitarfélög geti fært starfssemi héraðsskjalasafns síns inn í stærri heild. **Undirritaður leggur því til að aftan við 3. mgr. 10. gr. bætist: „Ákvæði 2. málsgreinar eiga ekki við, enda standi til að láta annað héraðsskjalasafn taka við starfssemi þess héraðsskjalasafns sem lagt var niður, svo sem kveðið er á um í 1. mgr. 11. gr.“²**

Þegar Borgarskjalasafn (hér eftir BssR) og HssK voru lögð niður í mars og apríl síðastliðnum tók við gríðarlegt óvissutímabil. Skjalasöfnin höfðu í reynd verið lögð niður og umboð starfsmanna þeirra til að sýsla með gögn þeirra, sem mörg hver lúta persónuvernd eða teljast að öðru leyti viðkvæm, þar með úr sögunni. Ábyrgð gagnanna er því óljós en það er uppskrift að lagabrotum. Undirritaður hefur fengið þrjú mismunandi svör frá ráðamönnum í Kópavogi um það hver beri ábyrgð á gögnunum. Það eina sem er ljóst er að fyrrverandi héraðsskjalavörður og starfsmenn safnsins gera það ekki, en samt eiga þeir að sýsla með gögnin fram að flutningi í Þjóðskjalasafn. **Undirritaður leggur því til að við lögum verði bætt ákvæði um að þegar ákvörðun hefur verið tekin um að leggja héraðsskjalasafn niður, hafi starfsmenn safnsins fullt umboð til að sýsla með gögnin í samráði við Þjóðskjalasafn.** Einnig

¹ Garðabær og Hafnarfjörður reka ekki héraðsskjalasafn.

² 1. mgr. 11. gr. núverandi laga hljóðar svo: „Sveitarstjórn getur sótt um leyfi til Þjóðskjalasafns Íslands til reksturs héraðsskjalasafns til að varðveita skjöl sveitarfélagsins og sinna því hlutverki sem fram kemur í 13. gr. um hlutverk opinberra skjalasafna. Sveitarfélög geta myndað byggðasamlag um rekstur héraðsskjalasafns í samræmi við IX. kafla sveitarstjórnarlaga. Með umsókn um slíkt leyfi skal, auk umsóknar skv. 2. mgr., fylgja samþykkt fyrir byggðasamlagið.“

Árni Pétur Árnason

4. maí 2023

Umsögn um 938. mál, Frumvarp til laga um breytingu á lögum um opinber skjalasöfn, nr. 77/2014

þarf að skerpa á aðferðafræði við flutning núverandi safnkosts og afhendingu gagna sem síðar verða þar sem aðferðafræðin er viðkemur pappírsgögnum og rafrænum gögnum er mismunandi. Vera má að best væri að fela Þjóðskjalaverði að útfæra það nánar í reglugerð.

Að gefnu tilefni leggur undirritaður til að það verði lögfest að ekki megi skilja einkaskjöl frá opinberu skjölunum. Sömuleiðis aðra muni, nema brýna nauðsyn og lagaheimild komi til eins og gildir til dæmis um jarðminjar sem ættu með réttu heima á Þjóðminjasafni. Þegar bæjarstjórn Kópavogs samþykkti þann 25. apríl 2023 að leggja niður HssK var einnig ákveðið að einkasöfnum í vörslu HssK yrði fundinn staður innan annarra menningarstofnanna bæjarins. Þaðan ætti síðan að afgreiða þau „yfir borðið“. Frá slíku hefur blessunarlega verið fallið eftir ítrekað ábendingar undirritaðs og annarra en hættan er til staðar að slíkt verði reynt annars staðar síðarmeir. Slíkt kom einnig til tals við niðurlagningu BssR, þó undirrituðum sé ókunnug hvort það hafi verið bréfssett og ákveðið formlega. Slíkt er ótækt, bæði út frá upprunareglunni og út frá persónuvernd.³ Í einkaskjalasöfnum geta einnig verið viðkvæm persónugögn sem lúta persónuverndarákvæðum.

5. gr.

Undirritaður bendir á að sveitarfélög, sérstaklega stærri sveitarfélög á borð við Reykjavík og Kópavogs sem einmitt lögðu niður sín héraðsskjalasöfn nýverið, munu þurfa að standa undir gríðarlegum auknum kostnaði vegna flutnings, geymslu og afgreiðslu gagna úr vörslu Þjóðskjalasafns. Sérstaklega er það afgreiðslan sem vekur um spurningar þar sem safnkostur skjalasafnanna í gríðarlegur, um 2,5km í HssK og um 6km á bæjarskrifstofum Kópavogs en þau gögn þarf að afhenda skjalasafni á næstu árum. Umfang ganga Reykjavíkur er enn meira. Í frumvarpinu eru hvatar til þess að Þjóðskjalasafn rukki sveitarfélög sem allra mest um veitta þjónustu.

Að því gefnu að starfsmenn safnanna hafni flutningi yfir á Þjóðskjalasafn, sbr. tillagða heimild í 8. gr., standa starfsmenn Þjóðskjalasafns frammi fyrir gríðarlegu magni skjala án þess að hafa nokkuð stofnanaminni til að treysta á. Ekki er hægt að veðja á og vona að starfsmenn

³ Upprunareglan er grundvallaregla skjalavörslunnar og kveður á um að innra og ytra skipulagi gagna í skjalasafni sé ekki ruglað, þ.e. að safninu sé ekki blandað saman við annað safn og að röð gagna innan safnsins sé ekki raskað. Eitt þekktasta dæmið um safn sem varð illa út úr því að upprunareglunni væri ekki fylgt er handritasafn Árna Magnússonar, sem tvístraðist og ruglaðist með þeim afleiðingum að fræðingar eru enn þann dag í dag að deila um röð og uppruna skjalanna sem mynda handritasafnið.

Árni Pétur Árnason

4. maí 2023

Umsögn um 938. mál, Frumvarp til laga um breytingu á lögum um opinber skjalasöfn, nr.

77/2014

niðurlagðra héraðsskjalasafna samþykki slíkan flutning, hvort sem er af persónulegum ástæðum eða öðrum. Þegar þörf verður á tilteknu skjali úr safnkostinum, segjum í máli aðila sem var barn fyrir fjórtíu árum og varð fyrir einelti í skóla en vill nú lesa sér til um viðbrögð skólans, er þörf á gríðarlegri fagþekkingu og þekkingu á safnkostinum. Hún mun glatast ef starfsmenn fylgja ekki safnkostinum og þetta tiltekna sveitarfélag sitja uppi með reikning fyrir margra klukkustunda vinnu við leit í skjalafjöllum. Það sem áður var innri velta, ef veltu skyldi kalla, verður að útgjöldum sveitarfélaganna. **Réttast væri því að lögbinda starfsemi héraðsskjalasafna og gera slíkt að lögbundinni starfssemi sveitarfélaga**, hvort sem er hvert í sínu lagi eða í formi byggðasamlaga líkt og hefur gefist mjög vel víða. Slíkt verður ódýrara til lengri tíma fyrir sveitarfélögin og ekki er hægt að velta meiri kostnaði yfir á þau. Sjái hæstvirktri nefndinni sér ekki fært að fara ódýrari leiðina, **leggur undirritaður til að tryggt verði í lögunum að sveitarfélögum sem ekki standa undir auknum kostnaði verði úthlutaður tímabundinn styrkur**, svo sem úr jöfnunarsjóði. Enda er skjalavarsla lögbundið hlutverk, þó rekstur héraðsskjalasafns sé það ekki, og flutningur gagna til móttöku aðila skylda sveitarfélaga.

Að lokum vill undirritaður hnykkja á því að héraðsskjalasöfn um allt land hafa orðið fyrir gríðarlegum álitshnekki í kjölfar þess að BssR og HssK voru lögð niður, þó starfsemi þeirra sé enn fagleg og starfsfólk vinni af heilindum. Hjá því verður þó ekki komist að það sem eitt sinn voru öruggir varðveislustaðir einkaskjalasafna, mynda og muna sem hafa að geyma fjölskyldu- og bæjarsögur landsins, gætu núna verið þurrkuð út með nokkrum handauppréttingum og einum pennastriki. Á tímum tæknialdar þar sem öll samskipti eru rafræn og einkaskjöl heyra nánast sögunni til, er gríðarlega nauðsynlegt að ná inn því sem eftir stendur af haldbærum einkaskjölum. Þetta er sagan okkar en við siglum inn í aðrar myrkildir, sem kallast svo ekki vegna hrörnunar og eymdar heldur heimildaskorts sagnfræðinga. Saga sem mun dæma okkar kynslóð harðlega ef við skiljum ekkert eftir okkur. **Því leggur undirritaður til og biður nefndina innilega um að lögbinda starfsemi héraðsskjalasafna.**

Árni Pétur Árnason

Kópavogi, 4. maí 2024